

Effecten van natuurontwikkeling op de avifauna van de Baend

Boena van Noorden, Provincie Limburg, afdeling Landelijk gebied, Postbus 5700, 6202 MA Maastricht
Henk Alards, Dr. Kortmanweg 24, 5804 BA Venray

Na twee extreme hoogwaters van de Maas in 1993 en 1995 werd besloten om kades langs de dorpen in het winterbed van de Maas aan te leggen. De hiervoor benodigde klei werd gewonnen op diverse locaties in dit winterbed. Een van deze winningspunten was het gebied 'de Baend' bij het buurtschap Elsteren bij Well. Vanaf 1996 is hier klei afgegraven. Al snel bleek dat flora en fauna profiteerden van het nieuw ontstane biotoop en het in het terrein gevoerde beheer van Stichting het Limburgs Landschap. In 1993 (vóór de kleiwinning) en in 2005 werd de Baend in het kader van de provinciale broedvogelkartering onderzocht. Bovendien is het gebied vanaf 1998 opgenomen in het provinciale natuurmeetnet en wordt het in die hoedanigheid elk jaar gekarteerd. Dit artikel laat zien hoe snel vogels kunnen reageren op veranderingen in de geomorfologie en het beheer.

BESCHRIJVING STUDIEGEBIED

Situatie voor de kleiwinning

In 1993 bestond het 29 ha metende gebied uit een kleinschalig cultuurlandschap met vijf meidoornhagen met een totale lengte van circa 1.400 m. Door het gebied liep een half verharde weg (met een lengte van 1.250 m). Ongeveer de helft van het gebied was in gebruik als akker (akkerbouw en boomkwekerij), de andere helft als grasland. Het gebied werd over vrijwel de gehele breedte in westelijke richting ontwaterd door een sloot in het noorden. De zuidzijde grenst direct aan de Maas [figuur 1].

Situatie na de kleiwinning

Nadat de werkzaamheden voor de kleiwinning waren afgerond bleef er een reliëfrijk landschap achter met een drietal grotere plasjes (1 tot 2 ha) en acht kleinere plasjes (<1.000 m²). De meeste heggen zijn gespaard gebleven, waardoor de totale heglengte momenteel circa 1.100 m bedraagt. Aan de zuidzijde ligt tussen de Maas en het vergraven gebied een akker van ongeveer 5 ha, die wel tot het studiegebied behoort maar niet in beheer is bij Stichting het Limburgs Landschap.

Deze akker is in gebruik als reguliere landbouwgrond. Direct na de oplevering ontwikkelde zich in de Baend een vegetatie bestaande uit ruig grasland, pioniersvegetatie op klei en wilgenstruweel. Het wilgenstruweel is in de loop der jaren steeds dichteren hoger geworden en ontwikkelt zich tot een zacht houtooibos. Er hebben zich veel

FIGUUR 1
Situering van de Baend
en de ligging van de
verschillende habitats

TABEL 1

Vergelijking van de broedvogelaantallen van 1993 en 2005 in de Baend. Per soortgroep zijn onder in de tabel de totalen aan gegeven, exclusief de soorten (territoria) die in 1993 niet zijn gekarteerd. Vetgedrukt zijn de Rode lijstsoorten (bron: Provinciale vlakdekkende broedvogelkartering); NG: niet gekarteerd in 1993.

zeggensoorten en planten van natte ruigten gevestigd, zoals Scherpe Zegge (*Carex acuta*), Hazenzegge (*Carex ovalis*), Moerasspirea (*Filipendula ulmaria*), Watermunt (*Mentha aquatica*) en Grote Kattenstaart (*Lythrum salicaria*) (schriftelijke mededeling J. Geraedts). Het gebied wordt jaarrond begraaasd met een kleine kudde Galloways en Koniks [figuur 2]. In oktober 2004 zijn in de Baend vier Bevers (*Castor fiber*) uitgezet.

INVENTARISATIE

Op 16 april, 10 mei en 15 juni 1993 hebben drie bezoeken in het kader van de eerste vlakdekkende broedvogelinventarisatie plaatsgevonden. Het studiegebied maakte daarbij deel uit van een groter gebied dat op die dagen vanaf een half uur vóór zonsopgang werd bezocht. Alle territoriumindicerende waarnemingen werden daarbij op een veldkaart ingetekend en later achter het bureau tot territoria geclusterd volgens door de Provincie Limburg opgestelde criteria (SCHOLS & SCHEPERS, 1991). Een 30-tal algemene of moeilijk te karteren soorten werden kwalitatief op kilometerhokbasis geregistreerd. Deze soorten worden hier niet verder vermeld. Op 8 april, 11 mei en 7 juni 2005 werd een tweede kartering uitgevoerd volgens dezelfde werkwijze. Bovendien werd aanvullend op 18 april en 19 mei een nachtbezoek gebracht om het gebied op rallen te onderzoeken. Hierbij werd gebruik gemaakt van geluidsapparatuur waarbij de baltsroep van Waterral (*Rallus aquaticus*), Kleinst waterhoen (*Porzana pusilla*), Klein waterhoen (*Porzana parva*) en Porseleinhoen (*Porzana porzana*) ten gehore werd gebracht. Voorts zijn de gegevens aangevuld met die uit het provinciale natuurmeetnet. In tegenstelling tot 1993 werden in 2005 de Ekster (*Pica pica*), Kneu (*Carduelis cannabina*) en Zwarte kraai (*Corvus corone*) wel kwantitatief gekarteerd.

Vanaf 1998 maakt de Baend deel uit van het provinciale natuurmeetnet en wordt in die hoedanigheid jaarlijks vijf maal gedurende de periode half maart tot eind juni bezocht. Hierbij worden alle territoriumindicerende waarnemingen op kaart ingetekend en later geclusterd tot territoria volgens de door de provincie Limburg opgestelde criteria (PROVINCIE LIMBURG, 2005).

De gegevens van winter- en trekvogels zijn afkomstig uit het Vogelarchief Limburg.

RESULTATEN

Broedvogels

Nederlandse naam	Wetenschappelijke naam	Aantal territoria 1993	Aantal territoria 2005
Bergeend	<i>Tadorna tadorna</i>	-	1
Blauwborst	<i>Luscinia svecica</i>	-	6
Bosrietzanger	<i>Acrocephalus palustris</i>	-	10
Braamsluiper	<i>Sylvia curruca</i>	-	2
Grote canadese gans	<i>Branta canadensis</i>	-	1
Dodaars	<i>Tachybaptus ruficollis</i>	-	2
Ekster	<i>Pica pica</i>	NG	1
Fuut	<i>Podiceps cristatus</i>	1	1
Geelgors	<i>Emberiza citrinella</i>	-	1
Gele kwikstaart	<i>Motacilla flava</i>	2	-
Grasmus	<i>Sylvia communis</i>	10	15
Graspieper	<i>Anthus pratensis</i>	-	2
Grauwe gans	<i>Anser anser</i>	-	4
IJsvogel	<i>Alcedo atthis</i>	-	1
Kleine karekiet	<i>Acrocephalus scirpaceus</i>	-	10
Kleine plevier	<i>Charadrius dubius</i>	-	1
Kneu	<i>Carduelis cannabina</i>	NG	1
Knobbelzwaan	<i>Cygnus olor</i>	-	2
Koekoek	<i>Cuculus canorus</i>	-	2
Krakeend	<i>Mareca strepera</i>	-	2
Kuifeend	<i>Aythya fuligula</i>	-	8
Kwartel	<i>Coturnix coturnix</i>	-	1
Meerkoet	<i>Fulica atra</i>	3	8
Nachtegaal	<i>Luscinia megarhynchos</i>	-	1
Patrijs	<i>Pedix perdix</i>	1	1
Putter	<i>Carduelis carduelis</i>	-	4
Rietgors	<i>Emberiza schoeniclus</i>	1	11
Rietzanger	<i>Acrocephalus schoenobaenus</i>	-	1
Scholekster	<i>Haematopus ostralegus</i>	1	-
Slobeend	<i>Anas clypeata</i>	-	1
Spotvogel	<i>Hippolais icterina</i>	1	7
Torenavalk	<i>Falco tinnunculus</i>	-	1
Veldleeuwerik	<i>Alauda arvensis</i>	1	-
Waterhoen	<i>Gallinula chloropus</i>	2	5
Waterral	<i>Rallus aquaticus</i>	-	2
Zomertortel	<i>Streptopelia turtur</i>	-	1
Zwarte kraai	<i>Corvus corone</i>	NG	3
Totaal aantal soorten		11	31
Aantal soorten moeras/water		4	16
Aantal soorten struweel		2	5
Aantal soorten open agrisch gebied		4	2
Aantal Rode lijstsoorten		4	7
Totaal aantal territoria		24	115

opnames uit 1993 en 2005 weergegeven. Het ontstaan van open water en moerasbiotoop heeft voor de hieraan gebonden soorten duidelijk positief uitgedrukt (van vier naar 16 soorten). Het gaat hierbij om soorten als Blauwborst (*Luscinia svecica*), Dodaars (*Tachybaptus ruficollis*), Kleine karekiet (*Acrocephalus scirpaceus*), Rietzanger (*Acrocephalus schoenobaenus*), IJsvogel (*Alcedo atthis*) en Waterral. Van de verruiging van het terrein hebben ook de struweelsoorten geprofiteerd. Niet alleen nam de soortenrijkdom binnen deze groep toe (van twee naar vijf soorten), maar ook de dichtheid (van elf naar 25 territoria). Bij de toename van de dichtheid dient wel de kanttekening te worden gemaakt dat de onderzoeksinspanning in 2005 door het gebruik van de meetnetgegevens duidelijk hoger was dan in 1993.

Vanwege de onttrekking van het grootste deel van het gebied aan

FIGUUR 2

Dankzij de jaarrondbegrazing met ondermeer Koniks blijft de soortenrijkdom van De Baend in stand (foto: Stichting het Limburgs Landschap, M. Mouthaan).

De geleidelijke verruiging en struweelvorming komt heel fraai tot expressie in de toename van de Rietgors (*Emberiza schoeniclus*) en de Fitis (*Phylloscopus trochilus*) [figuur 3]. De Rietgors [figuur 4] was voor de kleiwinning al aanwezig langs de Maasoever. Na oplevering van het terrein waren de natte terreindelen aanvankelijk nog te kaal voor een grootschalige vestiging van de Rietgors en ontbrak de voor de Fitis nood-

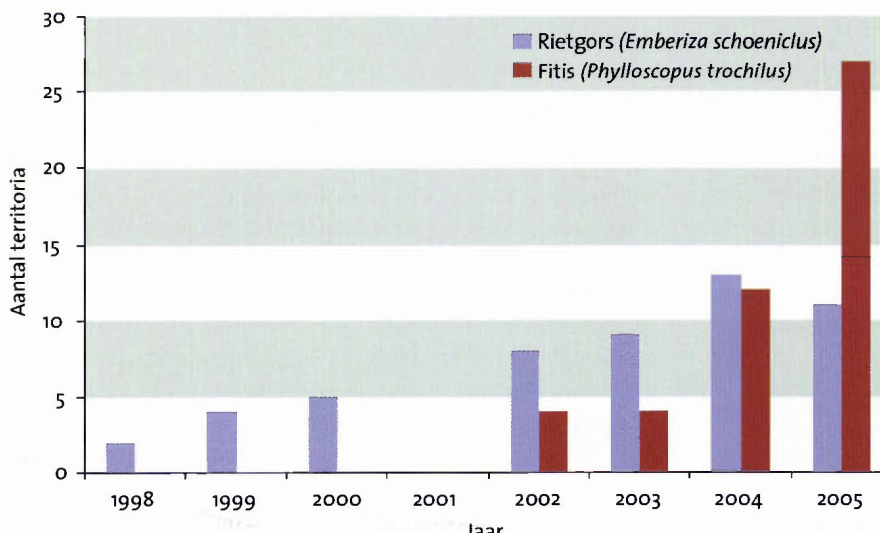
ten in aantal afgenomen. Zo zijn de Gele kwikstaart (*Motacilla flava*), Scholekster (*Haematopus ostralegus*) en Veldleeuwerik (*Alauda arvensis*) verdwenen. Opvallend is dat de Graspieper (*Anthus pratensis*) tot de nieuwkomers behoort binnen deze ecologische soortgroep. Binnen de groep van soorten van de Rode lijst verdwenen de Gele kwikstaart en de Veldleeuwerik en verschenen Graspieper, Koekoek (*Cuculus canorus*), Nachtegaal (*Luscinia megarhynchos*), Slobeend (*Anas clypeata*) en Zomertortel (*Streptopelia turtur*).

Het soortenspectrum gevonden tijdens de vlakdekkende karteringen komt grotendeels overeen met die uit het natuurmeetnet. Alleen enkele incidentele broedgevallen ontbreken. Zo vestigde zich in 2000 eenmalig in een van de toen nog onbegroeide steilwandjes een kolonie van de Oeverwaluw (*Riparia riparia*) met 17 nesten. Verder werden er incidentele territoria van Grote bonte specht (*Dendrocopos major*) (2003), Holenduif (*Columba palumbus*) (1998), Witoogeed (*Aythya nyroca*) (2003, waarschijnlijk ontsnapt uit een waterwildcollectie) en Zomertaling (*Anas querquedula*) (2002) vastgesteld.

zakelijk boomgroei. Met de voortschrijdende vegetatiesuccesie werden de vestigingsmogelijkheden voor beide soort steeds beter. Het lijkt erop dat voor de Rietgors het optimum is bereikt en dat de expansie voor de Fitis nog niet ten einde is. Dankzij de jaarrond begrazing met Gallowayrunderen en Konikpaarden zal er voor beide soorten steeds voldoende habitat aanwezig blijven om zich te kunnen handhaven. Een niets doen beheer zou resulteren in bosvorming waarbij een groot deel van de huidige soorten zou verdwijnen.

Winter- en trekvogels

Uit de periode 1995-2005 zijn in totaal 402 waarnemingen betreffende 114 soorten opgenomen in het Vogelarchief. Door de aanwezigheid van plasjes met slikkige oevers is het gebied ondermeer in trek bij steltlopers. Van deze groep werden in totaal 17 soorten waargenomen, waarvan Krombekstrandloper (*Calidris ferruginea*) (1 exemplaar, 2 september 2001), Temmincks Strandloper (*Calidris temminckii*) (2 exemplaren, 13 mei 2000), een groep van 80 Watersnippen (*Gallinago gallinago*) (18 oktober 1998) en een groep van 46 Wulpen (*Numenius arquata*) (16 december 1998) de meest vermeldenswaardige zijn. Naast algemene roofvogels als Buizerd (*Buteo buteo*) en Torenavalk (*Falco tinnunculus*) worden Slechtvalk (*Falco peregrinus*) en Blauwe Kiekendief (*Circus cyaneus*) in de winter waargenomen en passen Visarend (*Pandion haliaetus*) en Smelle-

FIGUUR 3

Aantalsontwikkeling van de Fitis (*Phylloscopus trochilus*) en de Rietgors (*Emberiza schoeniclus*) in de Baend in de periode 1998-2005. In 2001 is er geen inventarisatie uitgevoerd vanwege de mond- en klauwzeerepidemie (bron: Natuurmeetnet)

FIGUUR 4

De geleidelijke verruiging en struweelvorming heeft onder andere geleid tot een toename van het aantal broedgevallen van de Rietgors (*Emberiza schoeniclus*) (foto: R. Schols).

ken (*Falco columbarius*) het gebied in de trektijd. Voor Limburgse begrippen was het pleisteren van twee Lepelaars (*Platalia leucorodia*) tussen 6 en 12 augustus 2001 een ongewoon tafereel. Andere bijzondere waarnemingen zijn die van Buidelmees (*Remiz pendulinus*) (2 exemplaren, 28 maart 1998 en 1 exemplaar, 22 april 2000), Kleine Zilverreiger (*Egretta garzetta*) (1 exemplaar, 25 mei 1998), Roerdomp (*Botaurus stellaris*) (22 april 1998 en 9 maart 2003, beide 1 exemplaar) en Zwarte Stern (*Chlidonias niger*) (4 exemplaren, 12 mei 1998).

DISCUSSIE

Het natuurontwikkelingsproject de Baend toont aan hoe snel en uitbundig de natuur in voedselrijke rivierdalen kan reageren na vergraving en onttrekking aan de landbouw. De ontwikkelingen zijn vergelijkbaar met soortgelijke projecten in het Maasdal (BEYEN & SCHEPERS, 1997; KURSTJENS & VAN DER WEIDE, 2002; BONDER, 2003; SCHERES 2003). In al deze projecten zien we dat in de terreinen (ooi)bosvorming optreedt, ondanks de begrazing die er plaatsvindt. Bij verdere successie zal dit op een gegeven moment leiden tot een afname of zelfs het verdwijnen van een aantal karakteristieke rivierdalsoorten. De enige remedie, buiten het periodiek kappen van bos of sterk verhogen van de begrazingsdruk, is het verhogen van de dynamiek door de invloed van de Maas te vergroten.

Hierbij kan gedacht worden aan het creëren van een nevengeul, die bij hoogwater gaat meestromen. Er zijn provinciale plannen voor de aanleg van een dergelijke nevengeul in de Baend. De uitvoering hiervan zou kunnen betekenen dat we nog tot in lengte van jaren kunnen genieten van de rijk geschakeerde avifauna die de Baend momenteel herbergt.

DANKWOORD

Dit artikel was niet tot stand gekomen indien de vele waarnemers hun vogelobservaties niet trouw aan het Vogelarchief Limburg zouden hebben doorgegeven. Jaap Kooistra karteerde belangeloos vijf jaar lang de Baend. Ran Schols extraheerde de gegevens van de niet-broedvogels uit het vogelarchief. Jack Geraedts analyseerde de vegetatiegegevens afkomstig van het provinciale natuurmeetnet.

Summary

DEVELOPMENT OF AVIFAUNA IN A FORMER CLAY PIT

This article discusses the development of the avifauna in a former clay pit near the river Meuse. The study area, called de Baend, is located near the village of Well in the northern part of the Province of Limburg. The situation in 1993, that is, three years before clay excavation started at this pit, is compared with that in 2005, after the end of excavation. In 1993, de Baend area was in agricultural use as meadow and arable land. In 2005, the area included several ponds, some hedgerows and willow groves,

Konik horses. Compared to the 1993 bird survey, the 2005 survey figures show an increase from 11 to 31 species. Bird density had also increased (from 24 to 115 territories). The process of succession in this area is still going on, favouring forest-dwelling species. Within a few years, the continuing succession will mean that species numbers will start to decline, which could only be prevented by increasing the ecosystem dynamics. This could be achieved by connecting the area with the river Meuse.

Literatuur

● BEYEN D. & F. SCHEPERS, 1997. Monitoring van

reinen in het Maasdal: een eerste analyse. Limburgse Vogels 8(1):18-27.

● BONDER M., 2003. Tien jaar broedvogelontwikkeling in de Kleine Weerd bij Maastricht (1994-2003). Limburgse Vogels 13:9-14.

● KURSTJENS G. & M. VAN DER WEIDE, 2002. Maasruigten vol broedvogels. Natuurhistorisch Maandblad 91(7):137-140.

● PROVINCIE LIMBURG, 2005. Handleiding veldwerk natuurmeetnet Limburg. Versie april 2005. Provincie Limburg, afdeling Groen, Maastricht.

● SCHERES W., 2003. De avifauna van de Romeinenweerd 1996-2003. Limburgse Vogels 13:14-16.

● SCHOLS R. & F. SCHEPERS, 1991. De broedvogels van het Noordelijk Peelgebied. Avifauna kartering Limburg. Deelgebied I, 1990. Provincie Limburg, Hoofdgroep ROV, Maastricht.